

Lensbesidderen som amtmand

af Inger Dübeck

17. juni 1983 forsvarede Lotte Dombernowsky sin disputats »Lensbesidderen som amtmand« på Odense Universitet. Her bringes førsteopponenten, universitetslektor dr. jur. Inger Dübeck's opposition samt et resumé af andenopponenten, professor dr. oec. Hans Chr. Johansen's hovedsynspunkter.

Kun seks år efter kongelovens underskrivelse, hvorved den enevældige konge sikrede sig en formelt ubegrænset kompetence vedrørende alle statsfunktioner, afgav kongen en del af denne kompetence. Han ønskede at knytte en ny, loyal adel til sig bl.a. ved at udstyre den med særlige offentligretlige beføjelser. Derved skabtes et usædvanligt administrationssystem, blandingen af kgl. embedsmænd og private, men særligt privilegerede.

Denne grevernes og baronernes offentligretlige embedsudøvelse i perioden 1671-1849 har med »Lensbesidderen som amtmand« fået sin indtil videre mest indgående og omfattende behandling. Disputatsen kaster på væsentlige områder nyt lys over enevældens forvaltningsapparat og dets funktioner. Selv om forfatteren beskedent kalder sit arbejde et forsøg på at »blotlægge et lille og noget eksklusivt hjørne af hele det lokaladministrative netværk«, kan vi kun glæde os over, at det alt i alt er lykkedes forfatteren ud fra ofte meget specielle og konkrete kilder at nå bærekraftige almene og generelle slutninger. Problemerne omkring lensbesidderens administrative og judicielle funktioner har hidtil været genstand for meget lidt forskning på dansk grund. Jeg tøver derfor ikke med at fastslå, at dagens disputats er et pionerarbejde.

Jeg skal først give en præsentation af disputatsen og nogle af dens hovedteser. Dernæst vil jeg kommentere udvælgelsen af kildemateriale, udnyttelsen af kilderne og deres repræsentativitet. I denne sammenhæng skal nogle enkeltstående metodeproblemer lægges frem til nærmere drøftelse. Til slut vil jeg forsøge at bringe en helhedsvurdering af afhandlingens videnskabelige betydning.

Lotte Dombernowsky har med sin afhandling »Lensbesidderen som amtmand« ønsket at vise, hvorledes den lokale administration fungerede og især, hvorledes amtmands- og lensadministrationen fungerede i relation til hinanden med eller uden samarbejde, ofte i indbyrdes kompeten-

cestrid. Det ikke mindst for den retshistoriske forskning uhyre grundlæggende problem om adskillelse mellem udøvende og dømmende myndighed spiller en væsentlig rolle i analysen af kompetencestridighederne. Sammenfaldet af disse myndigheder kendes helt tilbage i middelalderen, men først i 1700-1800-tallet begynder man i erkendelse af deres fundamentale forskelle via lovgivning og administrativ praksis at sikre magtadskillelsen på alle trin af statsapparatet. Den endelige adskillelse skete først med retsplejeloven fra 1919.

Det er en udviklingshistorisk undersøgelse, ikke blot af administrative sammenhænge, men også af disses mere indirekte virkninger overfor menigmand. Lotte Dombernowsky glemmer ikke det socialhistoriske aspekt, hvor kilderne åbner mulighed for at inddrage det.

I »Introduktionen«s første halvdel afgrænses undersøgelsens rammer, kildematerialet og metodevalget, mens anden del fastlægger lensbegrebet, dels i forhold til grevernes og friherrernes 1671-privilegier, dels i forhold til fremmed lensretlig opfattelse. Forfatteren har i denne henseende uden større dybde søgt at finde mulige europæiske forbilleder for det danske enevældige lensbegreb. En grund til at forsøget ikke rigtig er lykkedes kan måske udledes af det forhold, at forfatteren alene har søgt efter lokalforvaltningsformer i udlandet, der kunne minde om grevernes og baronernes lokalforvaltningsfunktioner. Hun har næsten forbigået den væsentlige dommer- eller domstolskompetence, som udgjorde en integreret del af det absolutistiske Europas lensbegreb. Hun er derved også kommet til at savne europæiske forbilleder for den privatisering af dansk lensret, som hun i øvrigt på udmærket måde redegør for, og som tog fart hen imod slutningen af det 18. århundrede¹.

Til belysning af lenet som forvaltningsenhed eller særamt udvælges i *kapitel 1* tre hyppigt forekommende embedshandlinger eller ekspeditionstyper, nemlig suplikbehandlingen, ad mandatum regis-bevillinger og indberetninger. Derefter beskrives kommunikationskanaler mellem lenet og centraladministrationen og lenets særlige embedskorps. Allerede dette kapitel beskæftiger sig desuden med privatiseringen eller den gradvise opløsning af lenene som selvstændige forvaltningsenheder, en opløsning eller udhuling, der påpeges at have sammenhæng med en bevidst styrkelse fra centraladministrationens side af de kgl. lokale embedsmænd.

Lensbesiddernes andel i den særlige politiforvaltning behandles i *kapitel 2*, som er det største i omfang, men også indholdsmæssigt det mest

1. Wolfgang Wagner: Die Privatisierung des Lehnrechts (i: Forschungsband Franz von Zeiller 1751-1828, ved W. Selb und H. Hofmeister. Wien-Graz-Köln 1980 s. 226-47.

problematiserende. Efter en indledning om begrebet »god politi« og om den i Danske Lov bebudede politiordning, der skulle afklare politiforvaltningens forhold til den særlige forvaltnings- og erhvervsretlige regulering, følger en undersøgelse af lensbesidderens indplacering i den samlede politiforvaltning som overpolitimester og overpolitidommer.

I dette som i flere andre af bogens kapitler udskilles de særprægede langlandske forhold til særskilt analyse. Øens geografi og sogneopdeling gør det velbegrundet at afprøve den gennemgående basale problemstilling, sondringen mellem judicielle og administrative funktioner på den næsten snusfornuftige opdeling af øen i to halvdele, som amtmanden for Svendborg amt og den langlandske greve enedes om. Opdelingen var praktisk, ikke retlig, idet de to halvdele ikke stemte overens med hverken ejendomsforhold eller sogneinddelinger.

Det særlige forligsvæsen, der indførtes med oprettelsen af forligskommissioner i 1795 er behandlet i *kapitel 3*. Forlig og voldgift var ikke nye foreteelser i dansk ret, men man kan ikke se forligskommissionerne som en videreudvikling af det ældre system. Kommissionerne skulle behandle alle civile sager. Hensigten var procesbesparelse, at aflaste de ordinære retter for bagatelsager, der var egnede til forligsmæssig afgørelse. Med nyordningen fik lensbesidderne en helt ny amtmandsfunktion overdraget. Forligsvæsenet betød således en udvidelse af deres kompetenceområde, skønt tendensen omkring 1800-tallets begyndelse ellers gik i retning af en nedtrapning af deres offentligretlige funktioner.

Forfatteren viser med stor indlevelse i kildematerialet, at afgrænsningen af sager, der skulle afgøres ved forligskommissioner, i forhold til sager, der skulle behandles af de særlige politiretter, var vanskelig at drage. Endvidere redegøres for, hvorledes offentlige/private politisager på den ene side og almindelige civile sager på den anden i praksis typisk blev sammenblandet og behandlet af en anden myndighed end forudset i lovgivningen. Politiretter kunne behandle civile forligssager og forligskommissioner de særlige politisager, såfremt begge sagskategorier egnede sig til forligsmægling. Politiretter skulle nemlig også indlede sagsbehandlingen med et mæglingsforsøg. Det vises, at sagerne normalt blev behandlet der, hvor sagsøgere eller myndighederne fandt det mest hensigtsmæssigt.

Skiftevæsenet, som også var en del af den ordinære civile retspleje i modsætning til den særlige justits- og politijurisdiktion, behandles i *kapitel 4*. Det særlige ved skiftevæsenet var, at også almindelige godsejere, ikke blot lensbesiddere, havde skiftekompetence i forhold til deres undergivne. Yderligere sad andre embedsmænd end den kgl. amtmand også

inde med skiftejurisdiktion, nemlig præster og degne på deres respektive anneks- og mensaljorder. Amtmandens funktioner overdroges efterhånden til herredsfogderne. I Fyns stift har forfatteren optalt ikke mindre end 200 skifteinstanser af civil art ved siden af 14 gejstlige. Dette forvirrende system er søgt indarbejdet i en oversigt, der ihvertfald kan hjælpe læseren et stykke på vejen imod større klarhed. Efter en gennemgang af skifteforvaltningens praktiske forløb og det offentlige overtilsyn dermed, afsluttes med en kort omtale af overformynderi- og auktionsvæsenet, der begge står skiftevæsenet nær.

Det godsejerstyrede skattevæsen har præses holdt ude fra sine undersøgelser, fordi en anden forfatter fornylig har behandlet dette emne². *Kapitel 5* om skatteforvaltningen koncentrerer derfor især om de forhold, der havde betydning for lensbesidderne som amtmænd. Dog påviser forfatteren, at nogle af de praktiske problemer mindre knyttede sig til denne funktion, men mere til lensbesidderens godsforvalter som amtsforvalter. *Kapitlet* samler sig i øvrigt mest om økonomiske og fiskale problemer, herunder hvorvidt grever og baroner kunne skaffe sig ekstra likviditet ved skatterestancer, og modsat om en voksende skattegæld kunne føre til, at lenet sluttelig i skatteretlig henseende sattes under administration af en særlig kommission.

Sidste kapitel om forvaltningen af almennyttige foretagender har forfatteren øjensynlig medtaget for at afrunde sin undersøgelse med nogle områder, der rent faktisk kom til at påhvile lensbesidderne som amtmænd i en periode. Det drejer sig om så forskelligartede forhold som vejvæsen, fattig- og skolevæsen, sundheds- og jordmodervæsen. Fremstillingen er oversigtsmæssig og kan være nyttig som sådan, men ingen af emnerne er behandlet særlig dybtgående.

Blandt det *trykte kildemateriale* har præses især valgt at benytte enkelte vigtige af datidens juridiske håndbogs- og systemværker. Således er A.S. Ørstedes store håndbogsarbejde brugt i ikke ubetydelig grad. Om lovmaterialiet udtales s. 20, 2. afsnit lin. 2: »stoffet alene viser hvorledes den bureaukratiske form eller de jure-formen var tænkt fra lovgiverside«. S. 21 f.n., sidste afsnit, siges: »love, reskripter etc. fremstiller dog blot, sammen med de anførte juridiske skrifter, hvorledes forholdene burde være«.

Historikere synes typisk at karakterisere lovgivning som normative kilder, der ikke afspejler virkelighedens verden. Retshistorikere derimod betragter det som en af de vigtigste opgaver at undersøge i *hvilken grad*

2. Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator* (1983) s. 66 ff.

lovgivning var udtryk for dagældende ret. Man bliver ikke stående ved en konstatering af lovgivningens blotte normative karakter. Således som forfatteren i øvrigt i sin afhandling har gjort brug af de nævnte kilder, må man forstå, at hun ikke selv kan have opfattet datidens lovgivning og juridiske skrifter, f.eks. A.S. Ørsteds, alene som udtryk for, hvorledes forholdene burde være.

En væsentlig del af afhandlingens nyhedsværdi skyldes det omfattende *utrykte kildemateriale*, som er hentet ikke blot fra fynsk-langelandske godsarkiver, men fra tilsvarende arkivfunds fra Lolland, Sjælland, Jylland og Samsø, hvortil kommer amtsarkiver, kirkelige arkiver, rets- og politiarkiver m.m. Alligevel kan det være fristende at udtale, at der burde have været mere endnu. Jeg har ihvertfald savnet en del af centraladministrationens mulige materiale til belysning af, hvorledes sager, der opstod på lokalt plan, blev behandlet i København, og hvordan enden på mange ellers spændende sager blev. Man kunne rejse det spørgsmål om ikke hovedteserne kunne være opbygget på grundlag af færre lokale arkivalier og flere af de centraladministrative?

Forfatteren vil principielt vise, hvordan den lokale administration fungerede, og udtrykker s. 30 f.o. at selv en fremstilling, der »standser ved tærskelen til centraladministrationen« kan tjene hendes formål. En sags endelige afgørelse i centraladministrationen kunne måske også vise noget af betydning for vurderingen af lokaladministrationen, f.eks. af lensbesidderens effektivitet og gennemslagskraft i sammenligning med den kgl. amtmands.

I denne sammenhæng kan man beklage, at forfatteren lader to vigtige former for kompetence- og personsammenfald ligge, der ellers nok kunne bidrage til belysning af såvel centraladministrationens som lokaladministrationens forhold. Det drejer sig dels om »den kombinerede amtmand og lensbesidder«, se side 45, 2. afsnit, dels om de af centraladministrationens høje embedsmænd, om hvem det s. 45, 2. afsnit, lin. 4 hedder, at mange af dem »bar en greve- eller friherretitel«.

Materialets geografiske repræsentativitet forekommer mig vel varetaget, også selv om det fynsk-langelandske så klart dominerer. Repræsentativitet kan imidlertid også forstås i relation til *informationsindholdet* og omfanget af kildebelæg. Det fremhæves således s. 69 midt, 3. afsnit, lin. 3, at lensbesidder og kgl. amtmand *ofte* indtog samme holdning ved bønders klageskrivelser. Modsat nævnes s. 69 næstsidste linie, at de kgl. amtmænd *jævnlige* modtog vrede skrivelser fra lensbesiddere om fejlekspeditioner og kompetenceoverskridelser. S. 68 nederst får vi på samme måde oplysninger om »ikke sjældne« klager og »ikke sjældent« forekom-

mende venskaber mellem de to embedsgrupper, der anføres at være ligemænd i kulturel og social henseende samt storgodsejere. I note 6, (s. 44) henvises imidlertid alene til Scheelenborgs godsarkiv og i note 9 alene til Wedelsborg.

I forbindelse med afsnittet om forligelsesvæsenet på lenene omtales s. 201, lin. 13 f.n., en herredsfoged, der havde modsat sig posten som forligsmægler bl.a. under henvisning til, at det ville tage for meget af hans tid. Kancelliet havde anført, at når sagerne »blev afgjort ved forligsmægling, ville herredsfogeden jo bagefter kunne spare den møje at behandle og pådømme denne«. Forfatteren forsvarer herredsfogeden under henvisning til, at der »vitterligt skete et opsving i sagsmængderne ved de civile retter og politiretterne efter 1795« (lin. 5-6 f.n.). Hun er derfor ikke enig med kancelliet, men erkender åbent i parentes (lin. 4 f.n.), at »stigningen ikke er undersøgt nærmere i denne sammenhæng«. Man får således ikke svar på, *hvor vitterligt* det var, at sagsmængderne var steget. Mon ikke kancelliet havde ret i, at sager, som var egentlig *afgjorte* ved forlig, ikke kom igen i den ordinære ret?

Jeg går herefter over til nogle mere principielle enkeltproblemer. Det første vedrører hjemmelsgrundlaget for lensbesidderens overordnede politi- og anklagemyndighed. I afsnittet »Lensbesidderen som politioverøvrighed før 1791«, som i parentes bemærket i vidt omfang også vedrører tiden efter 1791, (s. 130 f.n., s. 131 f.o., s. 132 fra midten og ned) behandles spørgsmålet om hjemmelsgrundlaget for den overordnede politimyndighed, som grever og baroner faktisk også havde udøvet forud for nyordningen af politiforvaltningen i 1791. Der henvises som hjemmel dels til »hals- og håndsretten«, dels til »gårdsretten«. Lensbesidderens hals- og håndsret var udtrykkelig hjemlet i 1671-privilegiernes art. 17, mens gårdsretten var omtalt i art. 22.

Centraladministrationen betragtede nærmest lensbesidderens overordnede politi- og anklagemyndighed som en konsekvens af hals- og håndsrettens udøvelse hedder det s. 130 f.n. – 131 f.o. Som argument for denne opfattelse henvises i note 24 til et kancellipromemoria af 22.8. 1792, hvori grevernes privilegier art. 17 er omtalt. Både på s. 131, lin. 5 f.o. og s. 132, 2. afsnit note 30 omtales et kancellipromemoria af 22.8. 1795, der på samme måde henviser til 1671-privilegierne. Har der indsneget sig en trykfejl her?

Ikke blot hals- og håndsretten, men også gårdsretten skulle man i centraladministrationen være tilbøjelige til at opfatte som hjemmelsgrundlag for lensbesidderens anklage- og politimyndighed, se side 131 f.o. For denne opfattelse af gårdsrettens betydning anfører forfatteren

atter kancellipromemoria 22.8. 1795, som vedrører grevskabet Samsø. Det fastlagde nærmere grevens myndighed som overpolitidommer og henviste udtrykkeligt til 1671-privilegierne.

Gårdsretten har retshistorisk haft følgende tre betydninger: 1) det disciplinær- og strafferetlige regelsystem vedrørende kongens eller adelens gårdsfolk, 2) en særdomstol for disse persongrupper, 3) selve den privilegerede ret til at nedsætte en sådan særdomstol, se s. 131, 2. afsnit. Gårdsretten som kilde til lensbesidderens politi- og anklagemyndighed nævnes som sagt s. 131 line 4 f.o. Det bestyrkes i linie 6, ved henvisning til en kilde, der imidlertid taler om hans ret til at *dømme* i anden instans.

Videre omtales s. 132, linie 9-10 f.o. en forordning fra 5.5. 1696, der skulle udspringe af en uheldig sag fra Wedelsborg, og som skulle fastslå, »at gårdsretter for fremtiden kun kunne etableres af greverne ved deres egne birkedommere. Men forordningen nævner overhovedet ikke ordet gårdsretter, den taler kun om de ordinære birkeretter.

Mit første spørgsmål er derfor: Kan man sige, at gårdsretten var kilde til grevernes overordnede anklage- og politimyndighed? Bør man ikke læse kanc. prom. fra 1795 som et udtryk for, at grundlaget for overpolitidommerfunktionen bl.a. skulle søges i den udtrykkelige gårdsretsbejælse i grevernes privilegier art. 22?

I sammenfatningen s. 182 linie 5 f.o. konkluderes, at »overpolitiretsinstituttet hjemlede med andre ord, at grever og baroner var overdommere /.../ alene i kraft af arv og privilegier kunne disse således optræde i overdommerfunktionen«. Her synes forfatteren dels at se bort fra den ældre gårdsret som hjemmelsgrundlag, dels at erkende, at den privilegerede gårdsret efter art. 22 var hjemmelsgrundlag for overpolitidommerfunktionen. Måske havde det været mere oplysende at kalde hele afsnittet »Lensbesidderen som overordnet politi- og domsmyndighed«, da der så vist tales om begge dele.

Til nærmere belysning af den overordnede politiforvaltning i perioden før 1791, som forfatteren kalder »højest tilfældig« set fra den brede almues standpunkt, opstilles s. 133, ff en sondring imellem husbondens arbitrære straffesystem og lovgivningens subsidiære straffesystem. Det arbitrære straffesystem skulle betyde, at almuesfolk uden forudgående dom f.eks. kunne »puttes i slottets eller godsets arrest«.

Et arbitrært straffesystem forbindes i yngre teori normalt med øvrighedsmyndighed, d.v.s. at overordnede embedsmænd kunne idømme underordnede betjente visse straffe, der havde mere disciplinær karakter. Det er ikke helt klart, om det er noget sådant, der tænkes på her.

Sammenhængen mellem husbondens arbitrære straffesystem og lens-

besidderens overordnede politifunktioner fremgår heller ikke ganske klart. Afhandlingen giver ikke løsningen på, om dette straffesystem skal opfattes som et yderligere hjemmelsgrundlag for lensbesiddernes overpolitifunktioner på linie med hals- og håndsretten eller gårdsretten, eller om det arbitrære straffesystem tværtimod blot skal opfattes som en funktion af normal husbondmyndighed.

I beskrivelsen af *auktionsvæsenet* s. 265 ff savnes mere generelt en begrebsafklaring, ligesom den, der gives vedrørende skiftejurisdiktionen s. 217. I note 120 til side 266 (se side 472) oplyser forfatteren noget overvældet: at man »hos Bang og Larsen kan finde en redegørelse for de særdeles komplicerede forhold, som er udformet mere koncist, end tilfældet er i nærværende arbejde«. Det er selvfølgelig nyttigt for den videbegærlige at få denne henvisning, men forfatteren kunne utvivlsomt i sin analyse af auktionsvæsenets problemer selv have draget nytte af at sætte dem ind i en teoretisk referenceramme. Man springer lidt hovedkuls ind i problemerne.

Auktionsvæsenet beskrives s. 266 s. afsnit, næstsidste linie som et »egentligt forvaltningsanliggende«. Og på samme måde i begyndelsen af 3. afsnit tales om »labyrintiske forvaltningsammenhænge«. Bang og Larsen, som forfatteren ellers henholder sig til, siger i bind 4 (s. 485): at vel ser auktioner ligesom skifter i det virkelige liv ud som eller ligner administrative forhandlinger. »Men desuagtet er det utvivlsomt, at den nærværende lovgivning betragter auktionsforvaltningen som en *actus judicialis* og den vedkommende autoritet, der udfører auktionen som en ret, auktionsretten, idet den ikke alene har myndighed til med formel retsvirkning at afgøre visse klasser af retstvistigheder...men auktionsforvaltninger er i det hele undergivet overinstansernes påkendelse«.

Forfatteren bedømmer den auktionsretlige praksis således: lensbesidderen var »meget tilbøjelig« til at udstrække auktionsforretningerne til folk, der ikke hørte blandt lenets bønder eller tjenere, angiveligt ud fra økonomiske hensyn, siges det s. 265, næstsidste afsnit. Der fortsættes linie 2 foruden: »greven/baronen og hans betjente *kom ofte godt fra at blande sig i auktionsforretningerne*«, og s. 266 f.o.: »fordi de kgl. embedsmænd *troede*, at deres (grevens/baronens og hans betjentes) virksomhed nok måtte have hjemmel i de privilegerede amtmandsrettigheder«.

Var det blot en tilbøjelighed, der fik lensbesidderen til at udstrække sin auktionskompetence? Kunne der tænkes en legal begrundelse for det faktum, at de ofte »kom godt fra at blande sig«? Hvad kunne få de kgl.

embedsmænd til at tro, at lensbesidderne havde hjemmel i amtmandsretighederne?

Forfatteren synes at være af den opfattelse, at den fortolkning af auktionslovgivningen, som kancelliet fremlagde i 1816, skulle være den retshistorisk korrekte, således at lensbesidderne og deres birkedommere igennem et hundrede år mere eller mindre skulle have overtrådt denne lovgivning. Det forekommer nærliggende at rejse det spørgsmål, om det ikke kan tænkes, at kancelliet på Stampes tid tolkede auktionsreglerne på en anden måde, som følgelig retshistorisk må opfattes som udtryk for dagældende ret?

Forfatteren har selv nævnt eksempler på kancelliets ældre opfattelse. I note 120 henvises således til Stampes erklæring fra 1763 (bind IV, s. 140). (Datoen skal nok være 15. juli og ikke 5. juli). Kancelliets generalprokurør er her ikke i tvivl om birkedommernes ret til at forrette auktioner i lensbesiddernes birker. Den ældre auktionslovgivning fra 1693 vedrørte efter Stampe kun private godsejerbirker, ikke lensbesiddernes birker. Stampe kunne her støtte sig på nogle kgl. reskripter. Det ene (14. juli 1752) understregede grev Moltkes birkeret til Bregentved birker og dermed hans birkebetjentes auktionsret, mens det andet (7. december 1753) fastslog Wedelsborg-grevens tilsvarende ret og hans birkebetjentes auktionsret (omtalt s. 240 m. – 241 f.o.) I begge reskripter henvistes til den i grevernes privilegium art. 5 statuerede birkeret som værende af en anden karakter end den, de private godsejere tilkommende birkeret. Stampe mente ligesom disse reskripter, at lensbesidderne havde en anden status end de private godsejere.

Kunne Stampe hente støtte i privilegiernes art. 5 for en opfattelse, hvorefter grevernes birkeret ikke var som jorddrotnernes, men af en anden art, nemlig som værende af samme karakter som kongens birkeret?

Udtrykket i art. 5 »såvidt vi selv dertil kunne være berettigede« synes at ligestille grevernes birkeret med kongens birkeret. Hvis dette antages, kunne det være et indicium for den stamperes opfattelse, hvorefter grevernes birkeret implicerede en videre kompetence, end jorddrotnernes birkeret bl.a. i henseende til auktionsretten.

Kildematerialet viser, at kancelliet ændrede signaler omkring århundredskiftet. Med hjemmel i forordningen af 1793 afviste man i 1816, at lensbesidderne skulle have en auktionsret med hjemmel i amtmandsprivilegiet. Kun birkeretten kunne være hjemmelsgrundlag. Yderligere tolkede kancelliet nu lensbesiddernes birkeret som værende af samme art

som jorddrotternes. I realiteten var der ikke sket anden ændring i kanceliets holdning i forhold til tidligere end, at lensbesidderens birkeret blev sidestillet med jorddrotternes birkeret. Hverken under Stampe eller efter 1793-forordningen betragtedes auktionsretten som en *amtmandsbeføjelse* efter art. 16. De kgl. embedsmænd tog derfor formentlig fejl, hvis de troede, at auktionsretten hvilede på amtmandsprivilegiet.

Under afsnittet om lenenes praktiske *skatteadministration* nævnes s. 279, 2. afsnit, at »love og forordninger bogstavelig talt gjorde godsforvalteren personlig ansvarlig i første række for skatteregnskabernes rigtighed og deres fremsendelse til rentekammeret til tiden«. Og videre i afsnit 3, at staten i slutningen af 1700-tallet »omsider i stigende grad betragtede lensgodsernes forvaltere som fuldmægtige på lensbesiddernes vegne«. Det nævnes her, at det *i begyndelsen af 1700-tallet i overensstemmelse hermed* kunne være godsforvalteren, der blev indstævnet for retten af kammerkollegiet.

Efter den ældre kammerretsordning af 30. juli 1684 gjaldt en regel, som var næsten enslydende med § 5 i kammerretsordningen af 1720 om ansvaret for kronens indtægter:

»Ingen påskud på tjeneres eller fuldmægtiges forseelse bør anses enten os eller vores undersåtter og andre som skat, told eller anden rettighed erlægges, til skade, eller dem til befrielse, som står os for regnskab, efterdi vi ikke deres tjenere, men dem selv haver bestillingen betroet, så at sådanne vore betjente, om de enten formedelst deres inkapacitet eller magelighed vil bruge tjenere eller fuldmægtige, skal selv indestå for al skaden, og være tiltænkt at forsvare sig således med kaution eller i andre måder, førend de dem antager, at de må være forsikret, om deres troskab, og vide hvor de igen kan søge deres skade«. I kammerretsordningen af 1720 § 5 tales på tilsvarende måde om, at de, som står for regnskab, ikke kan befri sig for ansvar »eftersom bestillingen ikke deres tjenere, men dem selv er betroet, så at slige betjente, som enten formedelst udygtighed eller magelighed vil bruge tjenere eller fuldmægtige, skal selv indestå for al skaden«.

Greverne har efter priv. art. 16 på deres gods amtmands- og amtsskriverkompetence. Det ville ikke være urimeligt at antage, at staten havde fundet ansvarsreglen fra kammerretsordningerne anvendelig på lensbesidderne i forhold til deres fuldmægtige, her godsforvaltere, enten direkte eller analogt.

Hvis man dog skulle antage, at kammerretsordningen ikke kunne bruges i denne henseende på andre end kgl. embedsmænd, d.v.s. her amtmanden eller hans amtfuldmægtig, kunne man mere generelt støtte sig på

DL 3-19-2. Den hjemlede et tilsvarende husbondansvar: »End giver husbond sin tjener eller anden, fuldmagt på sine vegne at forrette noget, da bør husbonden selv at svare til, hvad derudi forses af den, som han fuldmagt givet haver, og af hannem igen søge sin opretning«³

Når forfatteren s. 279, 2. afsnit sidste halvdel henviser til en udtalelse fra 1750erne fra overadministratoren af grevskabet Gyldensteen, hvorefter det var grevskabets ejer, der var den ansvarlige, kunne der heri ligge et belæg for anvendelsen af enten DL 3-19-2 eller kammeretsordningen.

Det var således næppe *love og forordninger*, der gjorde godsforvalteren personlig ansvarlig. Det var snarere praksis, der var uklar og som først i sidste halvdel af 1700-tallet i stigende grad opfattede lensgodsernes forvaltere som fuldmægtige på besiddernes vegne i overensstemmelse med lovgivningens intention.

Disse mine indvendinger hverken kan eller skal tages til indtægt for en negativ helhedsvurdering af værket. Tværtimod er det min principielle opfattelse, at forfatteren med dette arbejde har udvidet vort kendskab til lensbesiddernes funktioner som overøvrighedsmyndigheder. Næsten utrolige mængder af hidtil ukendte informationer og afgørelser vedrørende lensadministrationen er hentet frem af arkivernes gemmer til supplement for en lovgivning, der ikke altid fortjente at kaldes lysende klar, og hvis efterlevelse i det praktiske liv vi ikke har vidst meget om. Nu ved vi meget mere, selv om der fortsat resterer store og væsentlige problemer, som forfatteren ikke har kunnet nå at inddrage i sin undersøgelse.

Det er meget modigt og meget fortjenstfuldt, at forfatteren som almindelig historiker har givet sig i kast med så mange og vanskelige retshistoriske problemer og tilmed har forsøgt at nærme sig dem ud fra juridiske og retshistoriske tilgangsvinkler. Det var at ønske, at mange flere historikere ville gøre lige så, hvor et kildemateriale grundlæggende er af juridisk natur.

Forfatteren har på overbevisende måde vist os, hvorledes centraladministrationen efterhånden favoriserede den kgl. amtmandsmyndighed og de kgl. retsbetjente på bekostning af lensbesidderen og hans birkedommere. Levende, til tider med dynamisk styrke redegøres for de mange kompetencestridigheder på det lokale plan mellem herredsfogeder og birkedommere, mellem amtmand og lensbesidder. Blandt disse fremstår

3. Thøger Nielsen, Studier over ældre dansk formueretspraksis. Et bidrag til dansk privatretshistorie i tiden efter Chr V's Danske Lov (1951) s. 307 ff; Inger Skyum-Nielsen (Dübeck), Det historiske principalansvar, TIR 1965 s. 529-70.

beskrivelsen af forholdene på Langeland næsten så spændende som en historisk roman.

Afslutningen på enevældens blandede lokalforvaltningssystem angives s. 364 2. afsnit at ske ved lensbesiddernes aflevering af de amtmandsmæssige protokoller og dokumenter til de kgl. amtmænd. Derved sattes punktum for lensbesiddernes embedsbehandlinger. Jeg savner dog oplysning om, hvorvidt dette skete i virkelighedens verden. Findes der mon ikke lensbesiddere i dag, der er lige så selvrådige som deres forfædre, derved at de efter 130 år rent faktisk endnu ikke har afleveret?

Forfatteren er generelt set sprogligt velformuleret. Mange steder fornemmer man et personlig engagement i problemerne og de beskrevne konflikter. Det akademiske klædebon afløses af og til af talesprogets mere farverige vendinger og ord. Her nogle fornøjelige sproglomster:

S. 239, 2. afsnit tales om at »hyre en rutineret jurist, der kunne holde amtmanden stangen«, og s. 313 m: hører vi »ikke en lyd om grevernes amtmandskompetence«. S. 316 f.n.: herredsfogeden for Odense/Skovby m.fl. herreder var flere gange »på randen af et nervøst sammenbrud; s. 368 f.o.: tales om »utallige skænderier og sammenstød« imellem myndighederne. Spredt rundt i bogen forekommer en imponerende variation over dette tema. Kompetencestridigheder beskrives med ord som: slagsmål, kiv, strid, kævl, op at toppes med etc. Nægtes kan det imidlertid ikke, at denne sproglige umiddelbarhed er med til at gøre afhandlingen læseværdig.

Tilbage står blot at lykønske med en videnskabeligt set lødig afhandling, som klart fortjener at blive belønnet med den filosofiske doktorgrad. Jeg ønsker også Odense universitet, det danske arkivvæsen og Statens humanistiske forskningsråd til lykke med dette arbejde; som er det ottende i rækken af afhandlinger udgået fra projektet »Den danske lokaladministrations udvikling 1660-1848«, et meget frugtbart initiativ, som Statens humanistiske Forskningsråd har megen ære af.